

ФІКТИВНИЙ КАПІТАЛ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

В контексті еволюції наукових підходів розглянуті проблемні питання теоретичного визначення економічної сутності фіктивного капіталу. Розкриваються якісні особливості та прояви сучасної трансформації фіктивного капіталу, які призводять до порушення економічного циклу і виникнення світових фінансових криз.

Ключові слова: фіктивний капітал, цінні папери, фондовий ринок, фінансовий ринок, фінансова криза

В контексте эволюции научных подходов рассмотрены проблемные вопросы теоретического определения экономической сущности фиктивного капитала. Раскрываются качественные особенности и проявления современной трансформации фиктивного капитала, которые приводят к нарушению экономического цикла и возникновения мировых финансовых кризисов.

Ключевые слова: фиктивный капитал, ценные бумаги, фондовый рынок, финансовый рынок, финансовый кризис.

In the context of scientific approaches hi problems of basic theoretical understanding of the fictions capital definition are examined in the article. In addition, author defines special features and areas of fictions capital activity and it transformation, which causes economic cycles breakdowns and global financial crisis.

Keywords: fictions capital, securities, stock market, financial market, financial crisis.

Сучасна глобальна фінансово-економічна криза, яка ще до її подолання починає загрожувати світовому господарству не меншим, а може навіть і більше потужним рецидивом, оскільки її реальні причини не тільки фактично не усунені, а й продовжують набирати силу нового потужного кумулятивного заряду економічного руйнування.

В концептуальному плані глобальна криза показала наявність двох теоретично-прикладних проблем стратегічного характеру.

По-перше, криза неспростовно засвідчила не лише неефективність а й безперспективність ліберально-монетарного інструментарію "залиття пожежі" або за рахунок збільшення обсягів емісійно-грошових ресурсів світових вільноконвертованих валют або шляхом подальшого масштабного нарощування обсягів державних боргових запозичень на фінансових ринках.

По-друге, криза також довела абсолютну неспроможність широкого застосування поширеного на сьогодні математичного інструментарію та модельного підходу до економіки, як основи оцінки прогностичних перспектив її розвитку, зокрема, щодо визначення реальних кількісних параметрів відтворювального циклу.

Більше того, в засобах масової інформації країн розвиненої капіталістичної ринкової економіки безпосередньо лунають звинувачення сучасних економістів (включаючи світову "наукову еліту" – лауреатів Нобелівської премії по економіці), у тому, що вони виявились неспроможними дати реальну картину стану економіки, і навіть свідомо пропагують спотворене уявлення про неї.

Поза сумнівом, одна з найскладніших проблем, що має бути досліджена економічною теорією в сучасних умовах полягає у визначенні закономірностей і суперечностей, які зумовлені відносною самостійністю фінансової і економічної складової існуючої фінансово-економічної системи. Це, передусім, проявляється як у розумінні суперечностей процесу їх тісного взаємозв'язку і взаємодії, так і виявлення глибинних суперечностей зумовлених їхньою асинхронною динамікою. Тобто, на теоретичному рівні має бути з'ясовано за яких умов економічний цикл може бути синхронізованим з фінансовим, а за яких умов такий зв'язок буде зруйнованим або взагалі неможливим.

Практика засвідчує, що рух капіталу абсолютно неможливий без постійного створення своєрідної різниці економічних "полюсних потенціалів", тобто без постійного нарощування обсягів капіталізації персоналізованими, асоційованими і інституційними суб'єктами господарювання. Проте, як зазначають В.М. Геєць і А.А. Гриценко, "капіталізація є складним, багаторівневим процесом, що охоплює всю економіку і модифіку-

ється в залежності від того, на якому рівні, в якій сфері і за допомогою яких механізмів вона відбувається. У зв'язку із чим можна розрізняти реальну, фінансову, фіктивну, номінальну, ринкову, пряму і зворотну капіталізацію, абсолютну і відносну, капіталізацію доходів, різних галузей, сфер економіки, ринків та ін. (наприклад капіталізацію промисловості, банківської сфери, фондового ринку)" [1, с. 9].

Характерною рисою сучасної моделі економіки, вважає П.С. Єщенко, "стає утворення на базі тріади промислового, торговельного і банківського капіталів лише фіктивної частини фінансового капіталу. Остання зосереджується переважно на фондовому ринку і в основному у вигляді похідних цінних паперів, так званих деривативів..... Саме цей фіктивний капітал у вигляді фінансових "пузирів" і став найприбутковішим. Він видавав фіктивні оцінки багатства у вигляді так званої капіталізації і став фактичним володарем світу, сприяючи утворенню купки країн "золото мільярда".... Фіктивний спекулятивний капітал утворює принципово нову економіку – bubbleeconomics (від англ. Bubble – пухир). Така економіка спрямована на ірраціональне виробництво, збільшує обсяги і частку у ВВП сфери послуг у вигляді розважального бізнесу тощо, відтворюючи тим самим ірраціональне споживання, котре деформує людину" [2, с. 34-35].

Наведена позиція провідних вітчизняних науковців вказує на актуальність реалізації бінарного наукового завдання, що з одного боку, полягає у з'ясуванні теоретичних аспекти визначення генетичної сутності феномену сучасного фіктивного капіталу, а з іншого, у виявленні проявів впливу обсягів та динаміки руху фіктивного капіталу на фінансово-економічні кризи, зокрема, останню.

У статті поставлено за мету поглибити розуміння політико економічної сутності "фіктивного капіталу", виявлення сучасних особливостей його ситемної трансформації, що впливають на порушення економічного циклу і сприяють виникненню масштабних світових фінансових криз.

Реалізація цієї мети, передусім, потребує ґрунтовного ретроспективного аналізу процесу наукового осмислення змісту категорії "фіктивний капітал" на засадах врахування діалектики її розвитку в контексті загального трансформування системи капіталістичних ринкових відносин.

В науковій праці М. Перельмана "Карл Маркс. Криза Теорії" наведено, без посилань на авторське джерело, одне з перших визначень сутності фіктивного капіталу. Цитата, що наводиться, датована початком 18 століття, коли на ринку акцій почали надуватись перші "мільні бульбашки" (зокрема, ціни на акції компанії Південних морів). Автор зазначає: "додаткове зростання понад

дійсну вартість капіталу є цілком уявним; якщо один додати до одного, то навіть за самою вульгарною арифметикою ніколи не вийде три чи чотири, тому, відповідно, вся фіктивна вартість має вилитися у вигляді чийсь збитків. Єдиний шлях захистити себе – це продати активи якомога раніше і нехай диявол забере останнього" [3, с. 174].

Загалом ідея фіктивного капіталу застосовувалася ранніми економістами для заперечення необхідності використання кредиту. Вважалося, що кредитні відносини є загрозою для сталого економічного життя людей, адже власник позичкового капіталу (в тому контексті фіктивного) отримував прибуток без жодних витрат на робочу силу. Думка полягала в тому, що прибуток не може виникати з нічого і що він має бути похідною від праці і тільки від неї.

З розвитком класичної політекономії та теорії вартості, вартість стала визначатися економістами в розрізі трьох факторів виробництва (земля, праця та капітал), а відношення до використання кредиту змінилося. Незважаючи на наявні переваги останнього, А. Сміт зазначав, що кредит має використовуватися дуже обережно. Вчений вважав, що люди можуть зловживати ним, і саме ця ідея пов'язана з використанням поняття фіктивного капіталу. Наприклад, в своїй книзі "Багатство народів" А. Сміт зазначає, що два суб'єкти шляхом видачі один одному векселів і їхньому подальшому переобліку в банках можуть постійно використовувати позичкові кошти без їх зворотної виплати кредиторам. "Тому виплата по ньому (векселю) являлась цілком фіктивною... проте побачити це не так легко, якщо вони обліковують свої векселя то у одного, то у другого банкіра і.. користуються великим кругом спекулянтів, в інтересах яких допомагають один одному у використанні цього засобу добувати гроші і зробити в цих цілях можливо більш ускладненим виявлення різниці між дійсним і фіктивним векселем" – зазначає А. Сміт [4, с. 230-231]. Саме тому класик розмежовував "хороший" кредит і "поганий" кредит. Насправді, побоювання А. Сміта щодо можливості суттєвих спекуляцій та фіктивних угод були настільки сильними, що він навіть висловлював думку щодо встановлення нижнього ліміту на відсоткові ставки (попри вчення про "Laissez-faire"), що в свою чергу призведе до відтоку спекулянтів з кредитного ринку.

К. Маркс не наводить завершеного визначення політико-економічної сутності категорії "фіктивний капітал", на кшталт визначення таких категорій як "капітал", "вартість", "додаткова вартість" тощо. Проте ним були розроблені концептуальні засади теоретичного розуміння економічної сутності фіктивного капіталу, що включає наступні положення:

1) щодо фіктивно-капітальної сутності акцій (цінних паперів):

- утворення фіктивного капіталу називають капіталізацією [5, с.4];

- створення фіктивного капіталу називається капіталізацією доходів, що регулярно повторюються (дивідендів або відсотків)... навіть там, де боргове зобов'язання – цінний папір – не являє собою чисто ілюзорний капітал.... капітальна вартість цього паперу чисто ілюзорна [5, с.5];

- цінні папери "служать титулами власності", що представляють реальний капітал в якості дублікатів, які самі можуть продаватися на ринку в якості товарів, тому й обертаються як капітальні вартості, проте насправді вони "є ілюзорними" [5, с.6];

- даний капітал не існує двічі, – один раз як капітальна вартість титулу власності, акцій, а інший раз як капітал, що дійсно вкладений.. в підприємства. Капітал існує

лише в останній формі, і акція є лише титулом власності на додаткову вартість, що реалізується [5, с. 6-7];

- оскільки знецінення чи підвищення вартості цих активів не залежить від вартості реального капіталу, який вони представляють, багатство нації після такого знецінення чи підвищення залишається незмінним [5, с.8];

- обіг цінних паперів відбувається поза коло обороту реального капіталу, фіктивний капітал здійснює власний рух, що безпосередньо не впливає на процес виробництва [5, с. 10];

2) щодо фіктивного характеру державних облигацій (державного боргу):

- капітал державного боргу...[є] чисто фіктивним [5, с.5];

- призначені для покриття державного боргу, кошти, за які вони купуються (державні облигації) ніколи не були призначені для вкладення у виробництво як капіталу, тому вони є "фіктивними"... у суспільстві виникає ілюзія, що приносить відсотки і дивіденди – це безпосередня властивість цінних паперів" [5, с.17].

3) щодо ролі кредиту у формуванні та функціонуванні фіктивного капіталу

- з розвитком капіталу, що приносить відсотки, в кредитній системі усякий капітал уявляється подвоєним, а в деяких випадках навіть потроєним внаслідок різних способів, завдячуючи яким один і той же капітал або навіть одна й та ж боргова вимога з'являється у різних формах в різних руках. Більша частина цього "грошового капіталу" абсолютно фіктивна. Всі вклади, за виключенням резервного фонду, є не що інше, як боргові зобов'язання банкіра, і ніколи не існують у готівці. Оскільки вони слугують для жиро обороту, вони функціонують як капітал для банкірів, після того як останні віддадуть їх у позику. Банкіри розплачуються один з одним свідоцтвами на не існуючі вклади, взаємно списуючи з рахунків ці боргові вимоги [5, с.9];

- у тім факті, що навіть нагромадження боргів може виступати як нагромадження капіталу, з усією повнотою виявляється те перевертання, що має місце в системі кредиту. Ці боргові свідоцтва, видані на спочатку взятій у борг і давно вже витрачений капітал, ці паперові дублікати знищеного капіталу функціонують для своїх власників як капітал, оскільки вони є придатними до продажу товарами й, отже, можуть бути назад перетворені в капітал" [5, с. 18-19];

4) щодо спекулятивного характеру фіктивного капіталу;

- ринкова вартість цих (цінних) паперів частково спекулятивна, оскільки вона визначається не тільки дійсним доходом, але й очікуваним, заздалегідь обчисленим [5, с.5];

- протягом фази циклу підйому, ринкова вартість фінансових активів базується на вкрай оптимістичних очікуваннях... з розвитком ринків спекулятивні угоди стають домінуючими, а вже криза проливає світло на наявність таких спекуляцій [5, с. 20].

Узагальнюючи, можна стверджувати, що теоретичні підходи розуміння К. Марксом сутності економічної категорії "фіктивний капітал", що існує у формі цінних паперів (акцій приватних господарсько-комерційних структур та облигацій державної позики), наукове розуміння їх ілюзорності, яка пов'язана із відривом величини фіктивного капіталу від реальної вартості капіталу, а також пояснення цим науковцем причин потенційно можливих колапсів на фондовому ринку під час криз, разом із обґрунтованою критикою сутності і наслідків біржових спекуляцій можуть слугувати надійними підвалинами в процесі аналізу сучасних особливостей цього економічного феномену та надавати методологічний інструментарій розуміння глибинного змісту тих негативних проявів аномальності функціонування глобальних ринково-

фінансових механізмів, зокрема, широкого застосування фіктивно-кредитних інструментів.

Разом із тим, щоб конкретніше зрозуміти теоретичну сутність категорії "фіктивний капітал" спираючись на засади методологічної логіки К. Маркса її сутнісний зміст слід розглядати в двох площинах або значенні.

В першому значенні: в якості "несправжнього", "видуманого" "фіктивний капітал", в принципі, не має права на існування, так само як і "фіктивний вексель" за А. Смітом.

В другому значенні: як не такий, за який він приймається, тобто "фіктивний капітал" повинен сприйматись як такий, що має іншу сутність, хоча об'єкти, що його складають створюють видимість капіталу.

Вбачається, що К. Маркс використовував термін саме у останньому значенні, підкреслюючи існування розриву між реальним капіталом і його "ілюзорними дублікатами", що на перший погляд виглядають як справжній капітал, але насправді є нічим іншим як "претензіями на виробництво" та правами на отримання додаткової вартості, формуючи реальність, яка економічними агентами сприймається як видимість капіталу.

Можна стверджувати, що за останні 200 років в змістовній характеристичності феномену "фіктивний капітал" залишається незмінним наступне.

1. Цінні папери (акції та облігації), самі по собі ніякої реальної вартості не мають (крім незначної вартості паперу, на якій вони надруковані). По суті, вони являють собою лише титули власності, що дає право на дохід. Але оскільки володіння акціями або облігаціями дозволяє їхньому власникові привласнювати додаткову вартість у формі дивіденду або відсотка, остільки цінні папери для їхніх власників виступають як капітал. Однак цей капітал не є дійсним, реальним, а виступає як парний, фіктивний антипод реальному.

2. "Класична" економічна схема спекуляції, що відбувається на фондовому ринку, який є нічим іншим як "ринком фіктивного капіталу", протягом багатьох десятиріч залишається незмінною. Основу цієї схеми становлять часті коливання курсів акцій. Біржові спекулянти купують акції не заради тривалого вкладення в них капітальних коштів, а для кон'юнктурного перепродажу їх через короткий строк по більше високому курсу. Біржова спекуляція на фондовому ринку, призводить до перерозподілу фіктивного капіталу між суб'єктами цього ринку, переважно за їх фінансово-ваговою категорією. При цьому, те, що програє на фондовій біржі один спекулянт – виграє інший. Разом із цим, масштабне поширення акцій серед багатьох верств сучасного буржуазного суспільства сприяє тому, що найбільш масовими жертвами біржової спекуляції стають переважно дрібні акціонери: особи вільних професій, менеджери невеликих компаній, службовці, дрібні підприємці тощо, що активно "грають в біржовому казино". Погано обізнані в таємницях "гри в рулетку" біржової спекулятивної кон'юнктури цей "ринковий планктон" в періоди ажіотажного підйому курсів купує акції в надії на їх подальше підвищення (або принаймні на їхню стабільність), а коли настає період біржових потрясінь, піддаючись загальній біржовій паніці, масово збуває акції за безцінь. У той же час, крупні біржові ділки встигають завчасно збути наявні акції за високим курсом, а в момент біржового краху активно скуповують їх у дрібних власників за незначну плату.

3. Найбільше яскраво природа фіктивного капіталу проявляється в облігаціях державних позик. Кошти, одержувані від позик держава витрачає вкрай непродуктивно: на утримання зростаючого бюрократичного апарату, на озброєння, на неефективну соціальну допомогу тощо. Отже, ці кошти фактично не функціонують як капітал. Але для покупця облігацій державної позики

дані облігації стають капіталом, тому що він одержує по них щорічно певний дохід, що сплачує державна казна. Чим більше непродуктивні видатки буржуазної держави, чим більшу суму становить державний борг, тим більших розмірів досягає капітал, що приносить відсотки. Зростання внутрішнього державного боргу виступає, таким чином, як нагромадження капіталу. Звичайно, цей капітал є фіктивним, оскільки за ним не стоїть ніяке матеріальне багатство. Особлива роль державних позик і державного боргу в капіталістичному господарстві сприяє посиленню інфляційних процесів і викликана прагненням державно-корпоративних кланів підтримувати нагромадження реального капіталу шляхом форсування зростання обсягів фіктивного капіталу. При цьому контроль, що здійснюється з боку держави над операціями з фінансовим капіталом, дозволяє використовувати останній для покриття дефіциту державного бюджету, фінансування якого у свою чергу має винятково велике значення в активних операціях банків.

У той же час, діалектичні процеси економічного розвитку призводять також і до того, що фіктивний капітал в сучасних умовах постійно трансформується і набуває нових ознак.

По-перше, фіктивний капітал почав тісно опиратися на владу могутніх транснаціональних і глобальних монополістичних корпорацій і таким чином став більш стійким. Але, цілком слушно, виникає питання, стійким для кого і до чого?

Як відомо, світова система має деякий центр і деяку периферію. Центр надає капітал, а периферія його використовує. Правила гри прописуються центром і тому діють на його користь. При цьому, як зазначає Дж. Сорос (відомий світовий біржовий спекулянт, що розуміється в "алхімії сучасних фінансів"), в періоди невизначеності капітал прагне повернутися до місця свого виникнення, тобто до центру [6, с. 120].

Важливим також є і те, що синергія злуки фіктивного капіталу із глобальною монополістичною владою стає надзвичайно потужним генератором утворення фіктивної вартості, що створює вкрай нееквівалентні умови обміну на світових ринках, зокрема ресурсних.

По-друге, фіктивний капітал набув віртуальних ознак, тобто він здатен переміщуватися з високою швидкістю та у величезних обсягах по всьому світу, що в певній мірі змінює саму його сутність. Ця ознака додає світовій фінансовій системі ще більшої хиткості. Капітал відривається від реального процесу пошуку найбільш ефективних способів виробництва товарів та послуг і перетворюється у "самодостатній світ спекуляцій". Тобто створюються умови коли не реальне виробництво визначає алокацію ресурсів, а рух фіктивного капіталу у значній мірі робить це.

По-третє, в сучасних умовах фіктивний капітал має надзвичайно високу амплітуду мінливості, тобто в процесі економічного циклу відбувається масштабне передкризове розширення й наступне його обвальне кризове стиснення. Створювана фіктивним капіталом надзвичайна чутливість і еластичність ринку позичкового капіталу сприяє, з одного боку, розширенню границь капіталістичного способу виробництва, а з іншого, вона загострює антагоністичні суперечності капіталістичної системи. Розв'язання протиріччя між набряклим фіктивним капіталом і відстаючої у своєму зростанні реальним (дійсним) капіталом може бути тільки тимчасовим і носити катастрофічний характер, пов'язаний з різким падінням курсів акцій і біржовими крахами. Розмах сучасного капіталістичного циклу підсилюється коливаннями фіктивного капіталу, а економічні кризи надзвичайно загострюються біржовими потрясіннями.

Проте, що на сьогодні ринок фінансового капіталу набув вкрай ірраціонального характеру можуть свідчити факти його масштабної та динамічної втрати під час фінансових криз. Так якщо у "вогні" економічної кризи 2001-2002 рр. внаслідок трьохлітнього падіння фондового ринку США було "спалено" не менше 8,5 трлн. долл. Американського фіктивного багатства [7, с. 136-137], то, лише за 20 хвилин обвалу на Нью-Йоркській фондовій біржі у 2008 р. миттєво "випарувалося" трильйон доларів фіктивного капітальних інвестиційних ресурсів.

По-четверте, якщо кількість та якісні характеристики так званих "класичних видів" цінних паперів фактично не змінюється, або зазнають лише незначних змін, то кількість похідних видів цінних паперів, зокрема деривативів, продовжує незмінно збільшуватися (за аналогією ланцюгові ядерної реакції"), охоплюючи все нові сфери фінансово-кредитних відносин, що пов'язано, в першу чергу із стрімким розвитком цифрових технологій, інформатизації, комп'ютеризації економічного простору.

Найбільш масштабно зростає обіг позабіржових деривативів. Так за даними Bank of International Settlement середньодобовий обіг позабіржових деривативів, які і складають основу сучасного фіктивно-спекулятивного капіталу, становив: 1998 р. – \$ 0,3 трлн., 2001 р. – \$ 0,5 трлн., 2004 р. – \$ 1,0 трлн., 2007 р. – \$ 1,7 трлн. За підрахунками того ж банку добовий обіг на ринку Forex (foreign-exchange markets) складав: 1998 р. – \$ 1,5 трлн., 2001 рік – \$ 1,2 трлн., 2004 р. – \$ 1,9 трлн., 2007 р. – \$ 3,3 трлн. Для порівняння, світовий річний ВВП у 2007 році склав лише \$ 56,8 трлн., а у 1998 – \$ 35,2 трлн [8].

За оцінками А. Гальчинського у структурі капіталу, що обертається на світових фінансових ринках, частка активів, що пов'язана з обслуговуванням реальних потоків товарів становить лише 6-8%. Інші 94-92% розглядаються як спекулятивний капітал є всі підстави вважати, що фінансовий сектор в глобальній економіці набув "віртуальних ознак", і дедалі більшою мірою відриваючись від реального виробничого процесу, і починає розвиватися на власній відтворювальній основі [9, с.7-8].

При цьому реалізується можливість купівлі-продажу ресурсів утворення фіктивного капіталу, таких як: 1) право володіння природними ресурсами; 2) незабезпечені товарні й банківські векселі; 3) фіктивні акції й облигації; 4) похідні фінансові інструменти та інші різні права на присвоєння певних доходів.

По-п'яте, зростання маси фіктивного капіталу в умовах державно-корпоративного капіталізму призвела до появи нових форм і видів емісійної діяльності. Особливе значення набули довірчі операції банків; отримання бурхливого розвитку такого сегменту ринку, на якому обертається фіктивний капітал, як ринок іпотек; на ринку поряд із дивідендними, обертаються твердо відсоткові цінні папери, сертифікати акціонерних товариств, акції пенсійних фондів і страхових компаній, так звані "кукси" (цінні папери, що не мають номінальної вартості) тощо.

За цих умов обсяги фіктивного капіталу далеко виходять за межі наявної грошової маси. Прикладом багаторазової мультиплікації фіктивного капіталу можуть служити цінні папери інвестиційних банків, одне з найважливіших джерел прибутку яких є пірамідальне вилучення, механізм якого спирається на ієрархічну надбудову над промисловою компанією цілого ланцюга так званих "головних компаній", що за своєю сутністю є економічно паразитарними.

Особливо слід підкреслити, що в сучасних умовах на процес функціонування та динаміку нарощування обсягів фіктивного капіталу справляють вплив багато нових чинників, що додатково загострюють ситуацію

його відриву від реально функціонуючого капіталу, зокрема, сприяють його мультиплікативній віртуалізації.

1. До таких чинників слід віднести величезні обсяги нагромаджених "довгих грошей", тобто тих фінансових ресурсів, що одержують і пускають у фіктивний обіг найбільш масштабні біржові спекулянти – банківські інвестиційні корпорації. Саме вони оперують величезними фінансовими ресурсами, що нагромаджуються пенсійними, медичними, страховими та іншими фондами. Саме ці багатомільярдні суми стають тим довгостроковим кредитним ресурсом, що надає додатковий імпульс надування вартісних бульбашок на ринку фіктивного капіталу.

2. Фактором перегріву ринку фіктивного капіталу є кон'юнктурна паразитарна діяльність чисельних "рейтингових агентств", що є своєрідним каталізатором та провокатором зростання обсягів фінансових шахрайських махінацій на тому чи іншому сегменті ринку фіктивного капіталу. Саме ці, м'яко кажучи "специфічні" юридичні суб'єкти сучасних фіктивно спекулятивних ринкових відносин, сприяли нагнітання ажіотажного попиту на фондовому ринку, оскільки надавали найвищі оцінки думим іпотечним цінним паперам, що першими обвалилися із початком фінансової кризи, що було визнано і конгресом США.

3. Постійно зростаюча армія валютних спекулянтів та нарощування загальних обсягів фінансових ресурсів, що є потужним джерелом активізації гри на валютному ринку FOREX. Саме ці валютні спекулятивні обладунки можуть суттєво збурювати курсові співвідношення, що має значний вплив на динаміку операцій фондового ринку.

4. Значний системний вплив на ринок фіктивного капіталу має діяльність біржових "ф'ючерсних" спекулянтів, що аномально збурюють ціни, граючи на світових товарних ринках на зростання або зниження: нафти, газу, металів, зерна, продовольства тощо.

Всі зазначені особливості та чинники, які впливають на трансформацію сучасного світового фіктивного капіталу призвели до того, що фінансова бульбашка, яка роздувалася до 2007 р. не має аналогів в сучасній історії людства. Фінансова криза не подолана і загрожує світовій економіці новою, можливо навіть більшою лавиною платіжного дефіциту, оскільки не усунені основні причини виникнення дефолтів, а саме нічим не обмежені і ніким не контролюване розростання фіктивного капіталу внаслідок розширення кредиту в економіках за рахунок нарощування боргів.

За оцінками МВФ сукупний борг найкрупніших 10 економік світу виріс з 200% від їх сукупного ВВП у 1995 р. до понад 300% у 2008 р. Основні причини цього процесу не усуваються. Цікавим є той факт, що світове співтовариство бореться з наслідками високого боргового навантаження шляхом створення додаткових боргів. По даним того ж МВФ в 2008 р. на подолання кризи представники країн Великої Двадцятки витратили \$12 трлн., а більша частина цих коштів пішла на підтримку банківських установ. При цьому, цілком слушно виникає питання: наскільки адекватною є підтримка банків, які більшою мірою обслуговують спекулятивні фінансові потоки, а не реальні виробничі потреби [9, с.8-9]?

За цих умов держава, по суті, перебирає на себе борги приватного капіталістичного сектору, але яким чином вона сама буде справлятися зі зростаючим борговим навантаженням?

Загалом існує два шляхи:

1) дефляційний, що вимагає цілеспрямованого систематичного зменшення боргу за рахунок збільшення заощаджень та скорочення споживання;

2) інфляційний, що передбачає застосування емісійного механізму для знецінення вартості боргу.

Як показують останні події, боячись боргової дефляції абсолютна більшість країн обирає інший шлях, який попри все може привести до поглиблення світових економічних дисбалансів та роздування все нових фіктивних "фінансових бульбашок" і перекладання тягаря економічної відповідальності на широкі, переважно трудові верстви населення.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що недопущення глобальної масштабної фінансової кризи повинно базуватись на розумінні емпірики сучасної практики, яка неспростовно доводить, що бізнес, який ігнорує суспільні потреби, і заради корпоративно-кланової наживи роздуває спекулятивні "бульбашки", є загрозою не лише економічній, а й соціальній стабільності, як в окремо взятій країні, так і у світі в цілому. Це ненажерливе прагнення до збагачення будь-якою ціною не тільки підлягає широкому публічному, передусім, науковому засудженню, а й має також стати об'єктом посиленої

державної уваги і ефективного контролю, який повинен здійснюватись на засадах розуміння теоретичної сутності та урахуванні широкої палітри негативних проявів сучасного фіктивного капіталу.

1. Капіталізація економіки України / За ред. В.М. Гейца, А.А. Гриценко. – К.: Інститут економіки і прогнозування НАН України, 2007. – 556 с. 2. Структурні зміни та економічний розвиток України: монографія [Гець В.м., Шинкарук Л.В., Артьомова Т.І. та ін.]; за ред. Л.В. Шинкарук; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2011. – 696 с. 3. Perelman M. Karl Marx's Crises Theories: Labor, Scarcity and Fictitious Capital / Praeger Publishers, 1987. – 251 p. 4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов Текст. / А. Смит. М.: Соцэкгиз, 1962. – 677 с. 5. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / под ред. Ф. Энгельса. – Т. III, кн. III. – Ч. II, I-IV. / К.Маркс, Ф. Энгельс. Соч., 2 изд., т. 25, ч. 2, – М.: Политиздат, 1975. 6. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности. Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 1999. – XXVI, 262 с. 7. Кобяков А., Хазин М.. Закат империи доллара и конец "Pan Americana". – М.: Вече 2003. – С. 134-137. 8. Foreign exchange and derivatives market activity in April 2010 // Bank of International Settlements, – September 2010, 27 p. 9. Гальчинський А. Виртуальне в економіці / А. Гальчинський // Економічна теорія. – 2010. – №2. – С.5-15.

Надійшла до редколегії 07.12.11

УДК 339.137.22

А. Ігнатюк, д-р екон. наук, доц. (КНУ імені Тараса Шевченка)

СТРАТЕГІЇ НАБУТТЯ ТА ПІДТРИМКИ МОНОПОЛЬНОЇ ВЛАДИ ФІРМИ НА РИНКУ

Досліджуються стратегії фірм, що спрямовані на збільшення їх ринкової влади, набуття та підтримку монопольного становища фірми на ринку.

Ключові слова: стратегічна конкуренція, ринкова влада, граничне ціноутворення, хижацьке ціноутворення, мережеві ефекти.

Исследуются стратегии фирм, направленные на усиление их рыночной власти, достижение и поддержание монопольного положения на рынке.

Ключевые слова: стратегическая конкуренция, рыночная власть, предельное ценообразование, хищническое ценообразование, сетевые эффекты.

The strategies of firms aimed for enhancing their market power, achieving and maintaining a monopoly position in the market are researched.

Keywords: strategic competition, market power, limit pricing, predatory pricing, network effects.

Конкурентні відносини в умовах формування глобальних галузевих ринків отримують специфічні риси, основними серед яких є: більш поширений характер міжгалузевої конкуренції; більше значення набувають цінові методи конкуренції внаслідок посилення тенденції стандартизації продукції, а також специфічні нецінові як то можливість, терміни доставки, умови продажу та оплати товару тощо; посилюється інноваційна складова, яка є каталізатором конкурентних процесів на глобальному ринку; постійна зміна із зростаючою швидкістю розподілу сил, а також позиції конкурентів; з одного боку, полегшується доступ на національні галузеві ринки віддалених конкурентів.

Конкурентні відносини фірми реалізується в її стратегії, яка розуміється у широкому сенсі, як свідомо, цілеспрямована поведінка фірми у короткостроковому та довгостроковому періодах. Формуючи стратегію, фірма враховує поведінку інших економічних агентів, в першу чергу конкурентів, а також попит та урядову політику. Фірма впливає на попит, формуючи переваги споживачів шляхом реклами та інших маркетингових заходів; намагається взаємодіяти з урядом, прагнучи отримати бажане оподаткування, мита, квоти, субсидії, прийняття антимонопольних законів та виключень з них; активно впливає на структуру ринку шляхом злиття, поглинання, запобігання входженню нових фірм тощо. Найбільшим прагненням кожної фірми є збільшення власної ринкової влади, а у крайніх формах – набуття монопольного становища на ринку.

Значний внесок у дослідження теоретико-методологічних аспектів набуття та утримання монопольної влади зробили такі зарубіжні економісти, як

У. Баумоль, Дж. Бейн, О. Вільямсон, А. Діксіт, Ф. Котлер, А. Лернер, Д. Морріс, М. Портер, Дж. Робінсон, М. Спенс, Дж. Стіглер, Е. Чемберлен І. Шумпетер та інші. Виходячи з природного стану фірми на ринку як учасника конкурентних відносин формується такий напрям стратегічної поведінки фірми як стратегічна конкуренція. "Коли фірма діє так, щоб поліпшити свої майбутні позиції на ринку, кажуть, що вона здійснює стратегічну конкуренцію" [1, с.229]. Форм поведінки фірм, що спрямовані на стратегічну конкуренцію, надзвичайно багато. Конкурентні стратегії гарно відомі та описані в економічній літературі. Відомими є наступні підходи до класифікації стратегій поведінки фірм-конкурентів на ринку: еволюційний, управлінський, біологічний (назва стратегій за назвою тварин). У межах еволюційної теорії економічного розвитку Й. Шумпетер визначив особливості поведінки суб'єктів ринку з боку пропозиції, які не могли бути описані в межах теорій досконалої та монополістичної конкуренції. Він поділив суб'єктів, що визначають конкурентні стратегії, на "новаторів" і "консерваторів" в залежності від рівня їх інноваційної активності [2]. М. Портер визначає такі підходи: лідирування на основі зниження витрат (цін); диференціації; зосередження [3, с.51]. Ф. Котлер, виходячи з частки ринку, що належить підприємству, виділяє чотири типи конкурентної стратегії: стратегії "лідера ринку", "виклику лідеру", "послідовника" і "фахівця" ("нішера") [4, с.604].

Стратегіям конкурентної поведінки присвячені статті українських економістів В. Базилевич, А. Длігача, Т. Литвиненко, Г. Філюк та інших. Проте стратегії поведінки фірм, спрямовані на монополізацію власного ста-